

Význam evaluace a autoevaluace v
profesi učitele

Jan Štáva

- Pedagogickou evaluací můžeme nazvat komplex metodologických přístupů a metod zaměřených především na hodnocení, případně měření různých pedagogických jevů, procesů, výsledků a efektů. Toto odvětví pedagogiky je chápáno nejen jako vědní disciplína, ale především také jako součást praktického řízení školství.

- Pedagogickou evaluací můžeme nazvat komplex metodologických přístupů a metod zaměřených především na hodnocení, případně měření různých pedagogických jevů, procesů, výsledků a efektů. Toto odvětví pedagogiky je chápáno nejen jako vědní disciplína, ale především také jako součást praktického řízení školství.

- Problematika hodnocení a posuzování kvality práce škol je v současnosti jedním ze společných problémů téměř všech školských systémů světa. Každá země potřebuje co nejvíce vzdělaných lidí. Proto se země celého světa zajímají stále více o to, co vyučovat, jak vyučovat a učit co nejefektivněji. V poslední době nejvíce užívaným pojmem v oblasti školského managementu na všech úrovních řízení školství se stal pojem evaluace školy (hodnocení kvality). Je to zcela přirozené. Zatímco v roce 1996 při hodnocení našeho školství experty z OECD nám bylo doporučeno abychom zavedli způsob jak co nejlépe posoudit kvalitu vzdělávání studentů, tak ve vyspělých zemích byla pedagogická evaluace rozvinutá jak v oblasti teorie tak i praxe (rozvoj nastal v těchto zemích v 70. letech dvacátého století).

- Ve světě jsou v oblasti pedagogické evaluace publikovány četné práce, existují i speciální časopisy (Evaluation in Education, Studies in Educational Evaluation apod.). V mezinárodním měřítku byly vytvořeny výzkumné instituce jako IEA (The International Association for the Evaluation of Educational Achievement).

- Hodnocení je stanovení kvality. Předmětem hodnocení je mnoho stránek vzdělávacího procesu (hodnotit lze učitele, žáky, vzdělávací programy, školní klima, výsledky vzdělávacích zařízení aj.). Hodnocení v současné době je komplexnější než zjištění, jestli cíle školy byly splněny a seřazení studentů podle jejich výkonu. Současné postupy hodnocení sledují též přiměřenost stanovených cílů, adekvátnost použitých prostředků a metod, způsoby, kterými jsou žáci a studenti hodnoceni. Hodnocení studentů se pak netýká pouze jejich intelektuálních zdatností, ale i jejich volných, emocionálních stránek a sociálních kompetencí. Hodnocení slouží také úředníkům ke zjištění úrovně vzdělávacích programů, ke zjištění úrovně jednotlivých vzdělávacích institucí a také k informaci veřejnosti o úrovni našeho školství.

- Abychom mohli hodnotit kvalitu škol, je nutno formulovat též kritéria pro "dobrou školu". Zjišťování efektivnosti jednotlivých škol, t. j. kontroly cílů, respektivě výsledků slouží obvykle ke zlepšení a optimalizaci pracovního procesu. Zajišťují rovněž dosažení stanovených cílů, popřípadě slouží též k provádění potřebných korekcí. V posledních letech byly do posuzování kvality práce škol zapojeny i ekonomické aspekty. Jak ale zapojit do hodnocení kvality skutečnost všeobecného cíle vzdělání, jež zahrnuje celého člověka s jeho intelektuálními schopnostmi, pocity a tělesnými dispozicemi, včetně etického rozvoje, přičemž se podílí na zprostředkování mravních a sociálních hodnot a na rozvoji celé osobnosti. Není přece možné seřadit tyto obecné školní cíle do prakticky použitelných a tím kontrolovatelných dílčích cílů. Běžné, bezprostřední kontroly obvykle unikají, neboť většinou posuzujeme posouditelné vědomosti z jednotlivých vyučovacích předmětů.

Reflexe a průběžné hodnocení vlastní činnosti je jedním ze základů úspěšného řídicího procesu. Evaluace zjišťuje a objektivně hodnotí údaje o fungování vzdělávacího systému, o průběhu a výsledcích vzdělávání žáků. Je tedy základní podmínkou účinného řízení i zdokonalování a rozvoje celého systému školství.

- Funkční hodnocení (formální) se vyznačuje standardními formálními postupy, které jsou následně vnitřně členěny, strukturovány, dále pak systematickým úsilím o vymezení explicitních kritérií k získání přesných objektivních informací o zkoumaných objektech, umožňujících posuzovat a oceňovat jejich skutečnou hodnotu. Tento druh evaluace se může vztahovat k různým činnostem školství i škol (ekonomika, legislativa, management, personalistika aj.). Za hlavní článek lze však považovat evaluaci pedagogickou.

- Každá evaluace musí mít jednoznačný cíl: stanovit hodnotu toho, co je hodnoceno. Získané výsledky pak mohou sloužit k různým účelům (úprava vzdělávacích programů, posouzení kvality učitelů, posouzení schopností žáků, posouzení výsledků vzdělávání apod.). Evaluaci lze členit na interní (sebeevaluace) prováděnou uvnitř organizace a externí, prováděnou např. školní inspekcí, veřejností, školskými orgány, či specializovanými soukromými institucemi.
- Rozhodující otázkou komplexního hodnocení školy, tedy pojetí evaluace je vztah evaluace k celkovému fungování školy, efektivitě a účinnosti. Při celkové evaluaci školy je nutno se především zaměřit na klíčové otázky práce školy - co škola dělá, jak to dělá a jakých výsledků (účinnosti a efektivity) dosahuje.

- Sebehodnocení (sebeevaluace) je velmi důležitá forma hodnocení, neboť realizované přístupy a metody sebeevaluace školy za účasti všech zainteresovaných (vedení školy, učitelé, rodiče, žáci) vytvářejí předpoklady pro kvalitativní změny v jejich činnosti. Podmínkou úspěchu je samozřejmě vytvoření správného pracovního klimatu.

Stát je povinen dbát o kvalitu výchovy a vzdělávání na všech úrovních škol a školských zřízení. Ze zákona hodnotící funkce náleží především České školní inspekci. MŠMT se snaží vytvořit určitý hodnotící systém.

Nový školský zákon č. 561/2005 Sb. a vyhlášky
č. 15/2005 Sb. a její novelizace č. 225/2009 Sb.
upřesňují podmínky hodnocení na českých
školách. Určují jak a kdy má škola provádět
sebehodnocení a jak má o své činnosti
informovat vyšší orgány.

- Učitelské povolání je složitý tvořivý proces sestávající z e vzájemné komunikace a působení učitele a žáka prostřednictvím obsahu vzdělávání. Proto učitele jako profesi chápeme jako odborníka na tuto komunikaci, jako odborníka při řešení vzdělávacích a výchovných situací. Učitel musí být odborník na diagnostikování situací ve výchově a vzdělávání, na odborné řízení a rozhodování při řešení situací výchovně vzdělávacího procesu. Velká část podstaty jeho profesionality je tedy v oblasti didaktické. To znamená, že tkví ve specifické integraci pedagogiky a psychologie v didaktice oborů v nichž je profesionál. Současně provádí specifickou integraci teorie a praxe v procesu vzdělávání a učení žáků.

- **Co charakterizuje zkušeného učitele?** Je velmi zvláštní, že v pedagogické vědě existuje jen málo spolehlivých poznatků o tom, co má umět a jakými charakteristikami se reálně vyznačuje profesionál ve fázi „zkušený učitel“. Samozřejmě nejde nám o to, *jaký by měl učitel ideálně být* – takových postulátů, jak na úrovni pedagogické teorie, tak na úrovni legislativně stanovených požadavků, je ovšem mnoho. Souhrnně se tyto postuláty vážou k teorii **profesní kompetence učitele** (teacher's competence) – dřívější termín u nás byl *pedagogická způsobilost* (dnes také: *učitelská způsobilost*).

- *O profesní kompetenci učitele* se nyní i u nás hojně diskutuje ve vztahu k potřebám školské reformy, která prakticky začala ve školním roce 2007/2008. Reforma je dána novým školským zákonem a Rámcovým vzdělávacím programem. Cílem školské reformy je osvojení kompetencí žáků jednotlivých druhů studia. Současně s žákovskými kompetencemi se začíná též hovořit o kompetencích učitele.

- Od učitelů je požadováno, aby vedle své specializované odborné erudice byli schopni na mnohem vyšší úrovni než dříve motivovat, diagnostikovat a regulovat procesy učení, řídit poznávací a učební aktivity žáků a studentů. Pokrok vědeckého poznání a proměny společenského života vyžadují od učitelů aktivní přístup k této problematice a průběžné vzdělávání. Povinnost profesního vzdělávání je zakotvena také v nové školské legislativě. Mezi klíčové principy rozvoje vzdělávací soustavy se zařazuje zvyšování statusu a profesionality pedagogických odborníků a zdokonalování vzdělávacích procesů na základě jejich vědeckého poznání.

- Složky **profesní kompetence učitelů** a jejich popis:
- kompetence odborně předmětové („vědecké základy daných předmětů se stávají stále více nezbytnou podmínkou“);
- kompetence psychodidaktické („vytvářet příznivé podmínky pro učení – motivovat k poznávání, aktivizovat myšlení, vytvářet příznivé sociální, emocionální a pracovní klima, řídit procesy žákova učení – individualizovat je z hlediska času, tempa, hloubky, míry pomoci, interpretovat učivo; to vše vzhledem k věkovým zvláštnostem žáka apod.);
- kompetence komunikativní („nejen ve vztahu k dětem, ale i k světu dospělých, umět komunikovat s kolektivem třídy, jednotlivě s každým žákem, umět reagovat na individuální zvláštnosti dětí, vést různé druhy rozhovorů se žáky, umět vytvářet a realizovat pozitivní klima třídy apod.“);
- kompetence organizační a řídicí – třídně manažerské („plánovat a projektovat svou činnost, navozovat a udržovat určitý řád a systém, realizace vyučovacích jednotek různých typů, sestavení didaktického testu, aktivizovat všechny žáky ve výuce, reagovat na individuální požadavky jednotlivých žáků, zajistit kázeň ve třídě, vedení školní dokumentace apod.“);
- kompetence diagnostická a intervenční („poznat jak žák myslí, cítí, jedná, jaké to má příčiny, kde má žák problémy, jak mu pomoci, (průběžná diagnóza průběhu výuky, diferenciacce a integrace, individuální potřeby žáků, žáci talentovaní i zaostávající, dovednost různých druhů a způsobů klasifikace, diagnostiky písemných prací žáků apod.“);
- kompetence poradenská a konzultativní („zejména ve vztahu k rodičům“);
- kompetence reflexe vlastní činnosti („já a moje činnost jako předmět analýzy, ze zjištěného umět vyvodit důsledky, např. modifikovat své chování, přístupy a metody, dovednost řízeného pozorování, stanovení klimatu třídy, tvorba sociogramu, dovednost analýzy vyučování, její záznam, dovednost sebereflexe a sebehodnocení vlastní činnosti apod.“).
- kompetence projektové (kurikulární úprava učiva, využití tématického plánu, didaktická transformace učiva do jednotlivých vyučovacích hodin, zpracování plánu vyučovací hodiny, vypracování podrobného plánu přípravy na vyučovací jednotku, příprava výukového projektu, stanovení konkrétního vyučovacího cíle vyučovací jednotky, provést didaktickou analýzu učiva, dovednost vybrat efektivní metody adekvátní učebním stylům žáků, určit správnou strategii postupu ve vyučovací jednotce apod.).

- Evaluační činnosti školy reagují na její potřeby velmi přirozeným způsobem a vedou ke zkvalitnění práce. Ve škole je třeba dělat spoustu rozhodnutí týkajících se žáků, učitelů, učebních materiálů a školy jako celku. Informace, které se shromáždí během evaluace, neukážou, které řešení je správné, ale umožní lépe pochopit daný problém a pomohou charakterizovat alternativy, které vedou k jeho vyřešení. Důležitou potřebou pro školu je nutnost neustále se zlepšovat, aby mohla konkurovat jiným školám a aby se inovovala a modernizovala. K tomu, aby byla škola lepší, potřebuje spoustu informací. Samotné výsledky žáků nejsou dostatečným indikátorem kvality školy. Vzhledem k tomu, že v budoucnu budou muset školy stále častěji dokazovat svoji kvalitu, je třeba si uvědomit, že místo toho, aby se školy a učitelé evaluaci bránili, musí do ní vstupovat aktivně například pomocí autoevaluace. O škole je třeba přemýšlet nejen jako o místu pro žáky, ale i pro učitele.

- Abychom mohli hodnotit kvalitu školy a porozumět jejím problémům, musíme hodnotit její vzdělávací filozofii, charakteristiky žáků, kvalitu učitelů, rozsah vzdělávací nabídky a celkovou atmosféru školy. Je důležité, aby se všichni zapojili do evaluačního procesu. Zaměstnanci musí být vedením školy utvrzováni v tom, že jsou konečnými články při vytváření kvality školy. Komunikace školy nutně směřuje nejen k žákům, učitelům a ostatním zaměstnancům, ale také k rodičům, zřizovateli, školským a veřejným orgánům, sponzorům a ostatním subjektům. Oblasti, na něž se školy při reflexi své práce zaměřují, jsou většinou podobné. Zahájení evaluace není žádnou jednoduchou záležitostí, protože hodnotit sám sebe, svoji práci, odhalovat svoje rezervy, nebo dokonce chyby vyvolává u mnoha pedagogů obavy. Zavádění této činnosti do praxe vyžaduje vzájemnou důvěru a přesvědčení, že nikdo nebude zjištěnými výsledky ohrožen a že vše má jediný úkol - vlastní zlepšování.

- Významným úkolem pro vedení školy je vytvořit takové podmínky, které hned na začátku umožní co nejlepší přijetí a následně co nejhladší a nejoptimálnější průběh evaluace. Za nejvhodnější oblast v procesu autoevaluace lze považovat klima školy. Nejjednodušší pro školy a učitele je hodnocení výsledků vzdělávání. S tím jsou největší zkušenosti a zde lze také nejsnadněji získávat kvantitativní výsledky.

- Autoevaluace školy slouží k systematickému posuzování činností školy plánované ve školním vzdělávacím programu. Výsledky autoevaluace slouží jako zpětná vazba ke korekci vlastní činnosti a jako východisko pro další práci školy. Autoevaluace – systematicky připravené a plánované hodnocení, směřující podle předem stanovených kritérií k předem stanoveným cílům.

- Metaevaluací se posuzuje, jak dobře škola hodnotí a zlepšuje sama sebe a své výsledky. Nehodnotí se přímo celková efektivnost školy v klíčových oblastech, jako je prospěch, vyučování, učení, kurikulum nebo podpora učení dětí. Klíčovou otázkou není, jak je škola dobrá, ale jak efektivně si škola vede v trvalém zlepšování díky vyhodnocování kvality poskytovaného vzdělávání, jak dokáže využívat svých silných stránek a uvědomovat si a odstraňovat své nedostatky.

- Autoevaluace neboli sebehodnocení je pro každou školu procesem změn. Každá změna má za následek přestavbu sociálního systému, a to od jedinců až po celek.
- K tomu, aby bylo sebehodnocení škol úspěšné, je nutné provádět pravidelné kontroly, sledovat vývojové tendence a pokud možno, co nejúčinněji eliminovat nepříznivé vlivy.

- Pokud budeme hovořit o autoevaluačních procesech, nemůžeme říci, že se jedná o něco, co je výsledkem okamžitého rozhodnutí, něčeho, co probíhá bez jakékoli přípravy. Nejedná se o žádný impuls, ale o systematickou a dlouho připravovanou činnost.
- Klíčovým momentem se v celém inovátorském procesu stává, když je zainteresovaná skupina ochotna přijmout myšlenku změny, ztotožnit se s ní a udělat pro ni maximum. Za předpokladu, že nebudou subjekty ochotny přijmout nutnost změny, není možné úspěšně provádět žádné procesy změn.

- V případě autoevaluace nehovoříme pouze o jednorázové činnosti, ale o pravidelném a systematickém procesu, jehož hlavní činitelé mají přímou spojitost se školním prostředím. Již před formováním a utvářením Školního vzdělávacího programu se setkáváme s některými evaluačními prvky. Prostřednictvím analýzy, strukturovaných diskusí a dalších metod zjišťujeme, jaké podmínky ovlivňují výchovně-vzdělávací činnost školy. Hovoříme o první fázi evaluace, která se vyznačuje tím, že není dostatečně cílená, a to z důvodu, že není ještě zcela přesně formulována vize a očekávaný konečný stav.

- Autoevaluační plán by měl být spojen s rozvojovým plánem školy. Hlavními rysy takového plánu by měly být flexibilita a variabilita. Podobně jako při provádění laboratorního experimentu musíme si i tady stanovit určité body, kterými se budeme při své práci řídit. K zefektivnění procesu výuky a k celkovému zkvalitnění ŠVP je potřeba si v první řadě určit oblasti autoevaluace, cíle a kritéria autoevaluace, nástroje a v neposlední řadě časové rozvržení evaluačních činností, metody, způsob zdokumentování a interpretace výsledků.

- Potřeba provádět primární sebehodnocení se objevila již se vznikem školní instituce jako takové. Potřeba důsledného provádění autoevaluace s postupujícím časem krystalizovala, až se stala nezbytnou. Historická proměna řídicích kompetencí ve školství po roce 1989 uvolnila poměry a vazby mezi jednotlivými úřady a institucemi. Došlo jednak k nárůstu autonomie, ale i zodpovědnosti vůči společnosti. Do této pozice se dostalo i české školství.

- Z rozhovorů s mnoha učiteli na základních školách lze konstatovat, že učitelé ve velké většině považují schopnost a možnost autoevaluace nejen školy, ale i svoji vlastní za významné pro zkvalitňování své vlastní práce.

Děkuji za pozornost !

Jan Štáva